

17. આચાર્ય: ચરક:

[પ્રાચીન ભારતમાં વિવિધ વિદ્યાક્ષેત્રોમાં અનેરું પ્રદાન કરનારા અનેક આચાર્યો થઈ ગયા છે. તેમાંના કેટલાક આચાર્યો તેમણે રચેલા જે-તે વિદ્યાશાખાના ગ્રંથના રૂપમાં આજે પણ આપણી વચ્ચે ઉપસ્થિત છે. આવા આચાર્યોમાંના એક આચાર્ય ચરક છે.

આચાર્ય ચરક આયુર્વેદશાસ્ત્રના મહાન વિદ્વાન હતા. તેમણે ઔષધવિજ્ઞાનનો પાયો નાંખ્યો હતો. બીજા વિદ્વાનોની જેમ તેમના જીવન વિષે પણ કોઈ ખાસ માહિતી મળતી નથી. પરંતુ તેમણે રચેલો ગ્રંથ આજે પણ આપણી પાસે ઉપલબ્ધ છે. સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલા આ ગ્રંથનું નામ ચરકસંહિતા છે. આયુર્વેદશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાની ઈચ્છા રાખનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિએ આ ચરકસંહિતા નામનો ગ્રંથ વાંચવો જ પડે છે.

પ્રસ્તુત પાઠમાં આયુર્વેદશાસ્ત્રના આ સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાનનો પરિચય મેળવવાનો છે. એ સાથે તેમનો એક ઉપદેશ પણ ગ્રહણ કરવા જેવો જ છે. રોહિણીન શરીર એ સૌથી મૂલ્યવાન ધન છે, એટલે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતે કેવી રીતે રોગરહિત રહી શકે છે, તે પણ જાણી લેવું જોઈએ. આ મહત્વની જાણકારી આ પાઠના માધ્યમથી મેળવી શકાશે.]

ચરકનામ્ના પ્રસિદ્ધ: આચાર્ય: ખ્રિસ્તસ્ય પ્રથમશતાબ્દ્યાં આયુર્વેદસ્ય મહાન્ પण्डित: । स: कनिष्कनृपते: राजवैद्य: आसीत् ।

अस्य आचार्यस्य चरकसंहितानामक: सुप्रसिद्ध: ग्रन्थ: वर्तते । आयुर्वेदस्य प्राचीनतमेषु विश्वविख्यातेषु च ग्रन्थेषु अस्य गणना भवति ।

अस्मिन् ग्रन्थे सूत्रस्थानम्, निदानस्थानम्, विमानस्थानम्, शारीरस्थानम्, इन्द्रियस्थानम्, चिकित्सास्थानम्, कल्पस्थानम्, सिद्धिस्थानम् चेति अष्टौ प्रकरणानि सन्ति । एतेषु सर्वेषु प्रकरणेषु सम्मिल्य विंशत्युत्तर-एकशतम्

(120) અધ્યાયા: સન્તિ । અસ્ય ગ્રન્થસ્ય પ્રમાણં દ્વાદશસહસ્રશ્લોકાત્મકં વર્તતે । અત્ર પ્રાય: સહસ્રદ્વયમ્ ઔષધયોગાનાં વિસ્તૃતમ્ વ્યાખ્યાનમસ્તિ । અસ્મિન્ વ્યાખ્યાને જ્વર-રક્તપિત્ત-ઉન્માદ-અતિસાર-પ્રમેહાદીનામ્ ઉદર-શિરો-હૃદયાદીનાં ચ રોગાણાં નિવારકાનિ વિનાશકાનિ ચ ઔષધાનિ ઊલ્લિખિતાનિ સન્તિ । એવં હિ મન્યતે યત્ ભારતે ઔષધવિજ્ઞાનસ્ય પ્રવર્તક: અયમેવાચાર્ય: ।

નિખિલમપિ આયુર્વેદસાહિત્યમ્ આચાર્યસ્ય ચરકસ્ય ઊચ્છિષ્ટમસ્તિ । અથ ચ આયુર્વેદશાસ્ત્રીયં યત્ જ્ઞાનં ચરકસંહિતાયાં વર્તતે તદેવ સર્વત્ર વર્તતે, ચરકસંહિતાયાં યત્ નાસ્તિ, તત્ કુત્રાપિ ન વર્તતે ।

અસ્ય કેચન ઉપદેશા: સ્મર્તવ્યા: સન્તિ । તદ્વથા - મનુષ્ય: કેન પ્રકારેણ રોગરહિત: ભવિતુમ્ અર્હતીતિ વિષયે ઉપદિશતિ આચાર્ય: -

નરો હિતાહારવિહારસેવી સમીક્ષ્યકારી વિષયેષ્વસક્ત: ।

દાતા સમ: સત્યપર: ક્ષમાવાનાત્તોપસેવી ચ ભવત્યરોગી ॥

અર્થાત્ ય: નર: હિતસ્ય આહારસ્ય વિહારસ્ય ચ સેવનં કરોતિ, સર્વં કાર્યં સમીક્ષ્ય કરોતિ, વિષયેષુ નિતરામાસક્ત: ન ભવતિ, ય: દાનં કરોતિ, વ્યવહારે સમત્વં ક્ષમાભાવં ચ આચરતિ, આસજનાનાં સેવાં કરોતિ તાદૃશ: નર: અરોગી અર્થાત્ સ્વસ્થ: ભવતિ ।

અત્ર એક: પ્રશ્ન: । ‘કિમ્ ઔષધં વિના સમ્યક્ વ્યવહારેણાપિ જન: રોગરહિત: ભવિતુમર્હતી’તિ ? તસ્યેદમુત્તરમ્ । યદા રોગ: શરીરે પ્રવિષ્ટો ભવતિ, તદા ઔષધસ્ય આવશ્યકતા ભવતિ । પરન્તુ શરીરે રોગસ્ય પ્રવેશ: એવં ન સ્યાત્ એતદર્થં માનવેન સમ્યક્ વ્યવહાર: કરણીય એવં । વ્યવહારસ્યાપિ સ્વાસ્થ્યે પ્રભાવો ભવતીત્યેષ: ચરકાચાર્યસ્ય ઉપદેશ: ।

ટિપ્પણી

નામ (પુંલિંગ) : ચિસ્ત: ઇસુ ખ્રિસ્ત ઔષધયોગ: દવા, ઔષધ (વિવિધ વસ્તુઓના સંમિશ્રણથી તૈયાર કરાતી ઔષધીને ઔષધયોગ કહે છે.) **જ્વર:** તાવ **રક્તપિત્ત:** રક્તપિત્ત નામનો રોગ **ઉન્માદ:** એક માનસિક રોગ કે જેમાં માણસને ગાંડપણ આવી જાય છે. **અતિસાર:** મરડો, દસ્ત-ઝાડા થવા તે **પ્રમેહ:** મીઠીપેશાબનો રોગ, ડાયાબિટીસ **પ્રવર્તક:** પ્રવર્તન કરનાર, પ્રવૃત્તિનો જનક

(સ્ત્રીલિંગ) : પ્રથમશતાબ્દી પહેલું શતક, પહેલી સદી **ઉક્તિ:** કથન, કહેણ

(નપુંસકલિંગ) : તદાનીન્તનમ્ તે વખતનું **ઉદરમ્** પેટ **નિવારકમ્** નિવારણ કરનાર, દૂર કરે તેવું

સર્વનામ : અયમ્ આ (પું.) અસ્ય આનું (પું.) એતેષુ સર્વેષુ આ બધામાં (પું. અને નપું.) અસ્મિન્ આમાં (પું.) કેન કોનાથી (પું.) ય: જે (પું.)

વિશેષણ : પ્રાચીનતમ અત્યન્ત પ્રાચીન, ઘણું જૂનું, અતિશય જૂનું **પ્રથમા** પહેલી **દ્વિતીયા** બીજી, બીજા ક્રમાંકે રહેલી **નિખિલ** બધું, સમગ્ર **તાદૃશ** તેના જેવું **પ્રવિષ્ટ** પ્રવેશેલું, દાખલ થયેલું

અવ્યય : પ્રાય: ઘણું કરીને, મોટે ભાગે **ઇહ** અહીં, આ સ્થાને **અન્યત્ર** બીજા સ્થાને, બીજી જગ્યાએ **ક્વચિત્** ક્યાંક, ક્યારેક **કુત્રાપિ** ક્યાંય પણ **સર્વત્ર** બધે, બધી જગ્યાએ **કેચન** કેટલાક (પું.) **તદ્વથા** જેમકે

કૃદન્તપદ : સમ્મિલ્ય (સમ્ + મિલ્ + ત્વા > ય) અધિકૃત્ય (અધિ + કૃ + ત્વા > ય) ભવિતુમ્ (ભૂ-ભવ્ + તુમ્) સમીક્ષ્ય (સમ્ + ઈક્ષ્ + ત્વા > ય) ।

સમાસ : **રાજવૈદ્ય:** (વૈદ્યાનામ્ રાજા રાજવૈદ્યઃ અથવા રાજ્ઞઃ વૈદ્યઃ રાજવૈદ્યઃ, ષષ્ટી તત્પુરુષ) **વિશ્વવિખ્યાતેષુ** (વિશ્વસ્મિન્ વિખ્યાતઃ વિશ્વવિખ્યાતઃ, તેષુ । ષષ્ટી તત્પુરુષ) **ઔષધયોગાનામ્** (ઔષધાનામ્ યોગઃ ઔષધયોગઃ, તેષામ્ । ષષ્ટી તત્પુરુષ) **ઔષધવિજ્ઞાનસ્ય** (ઔષધસ્ય વિજ્ઞાનમ્ ઔષધવિજ્ઞાનમ્, તસ્ય । ષષ્ટી તત્પુરુષ) **રોગરહિતઃ** (રોગેણ રહિતઃ રોગરહિતઃ । તૃતીયા તત્પુરુષ)

વિશેષ

(1) શબ્દાર્થ : **કનિષ્કનૃપતે:** કનિષ્ક નામના રાજાના **ગ્રન્થસ્ય પ્રમાણમ્** ગ્રંથનું પ્રમાણ, ગ્રંથનું કદ (પ્રાચીન સમયમાં ગ્રંથના કદને માપવાની એક પદ્ધતિ હતી. તે મુજબ ગ્રંથના બધા જ અક્ષરોને ગણીને તે અક્ષરોની સંખ્યાને બત્રીસથી (ક્યારેક આઠથી) ભાગતાં જે જવાબ આવે, તે જવાબની સંખ્યાને ગ્રંથનું કદ માનવામાં આવતું.) **દ્વાદશસહસ્રશ્લોકાત્મકઃ** બાર હજાર શ્લોકનું પ્રમાણ-કદ ધરાવતો **સહસ્રદ્વયમ્** બે હજાર **નિવારકાનિ** નિવારણ કરનારા **વિનાશકાનિ** વિનાશ કરનારા, મટાડનારા **ઉચ્છિષ્ટમ્** એટું, વાપર્યા પછી બચેલું **સ્મર્તવ્યાઃ** યાદ રાખવા યોગ્ય **હિતાહારવિહારસેવી** હિતકારક ભોજન અને આચરણનું સેવન કરનાર **સમીક્ષ્યકારી** સારી રીતે વિચારીને કામ કરનાર, સમજી વિચારીને વર્તનાર **દાતા** દાન કરનાર **સમઃ** સમતાવાળો, બધા માટે સમત્વની ભાવના રાખનાર **આત્મપસેવી** આપ્ત માણસોની સેવા કરનાર (યથાર્થવક્તા અર્થાત્ જે છે, તેવું કહેવાનું વ્રત રાખનાર અને સાક્ષાત્કૃતધર્મા એટલે કે જેણે પોતાના જ્ઞાન અને કર્મથી ધર્મનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે, તેવા મહાન આત્માને આપ્ત કહે છે.) **અરોગી** રોગ વગરનો.

(2) સંધિ : અયમેવાચાર્યઃ (અયમ્ એવ આચાર્યઃ) । ચાધિકૃત્ય (ચ અધિકૃત્ય) । યદિહાસ્તિ (યત્ ઇહ અસ્તિ) । યન્નેહાસ્તિ (યત્ ન ઇહ અસ્તિ) । ઉક્તેરયમર્થઃ (ઉક્તેઃ અયમ્ અર્થઃ) । વિષયેષ્વસક્તઃ (વિષયેષુ અસક્તઃ) । ભવત્યરોગી (ભવતિ અરોગી) ભવિતુમર્હતીતિ (ભવિતુમ્ અર્હતિ ઇતિ) । તસ્યેદમુત્તરમ્ (તસ્ય ઇદમ્ ઉત્તરમ્) । કરણીય એવ (કરણીયઃ એવ) । ભવતીત્યેષઃ (ભવતિ ઇતિ એષઃ) ।

સ્વાધ્યાય

1. વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તરં ચિનુત ।

- (1) ચરકસંહિતાયાઃ પ્રકરણેષુ કતિ અધ્યાયાઃ સન્તિ ? ○
 (ક) 120 (ખ) 122 (ગ) 100 (ઘ) 210
- (2) હિતાહારવિહારસેવી નરઃ કીદૃશો ભવતિ ? ○
 (ક) અરોગી (ખ) વિદ્વાન્ (ગ) આપ્તસેવી (ઘ) બલવાન્
- (3) 'જ્વરઃ' શબ્દસ્ય અર્થઃ કઃ ? ○
 (ક) ઝવેરાત (ખ) તાવ (ગ) જરાક (થોડું) (ઘ) જરા (ઘડપણ)
- (4) 'ઉચિતઃ' શબ્દસ્ય વિરુદ્ધાર્થઃ કઃ ? ○
 (ક) નિશ્ચિન્તઃ (ખ) અરુચિઃ (ગ) સૂચિતઃ (ઘ) અનુચિતઃ

(5) 'रोगरहितः' शब्दस्य समासप्रकारं लिखत ।

(क) षष्ठी तत्पुरुष (ख) द्वितीया तत्पुरुष (ग) तृतीया तत्पुरुष (घ) पञ्चमी तत्पुरुष

(6) 'कुत्रापि' शब्दस्य योग्यसन्धिविच्छेदं दर्शयत ।

(क) कुत्रा + अपि

(ख) कुत्र + अपि

(ग) कु + तत्र + अपि

(घ) कु + त्रापि

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषया उत्तरं लिखत ।

(1) आचार्यचरकस्य कः ग्रन्थः सुप्रसिद्धः वर्तते ?

(2) चरकस्य ग्रन्थे कस्य व्याख्यानं वर्तते ?

(3) औषधस्य आवश्यकता कदा भवति ?

(4) स्वास्थ्ये कस्य प्रभावो भवति ?

3. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्नवाक्यं रचयत ।

(कस्य, केन, कः, कस्मै)

(1) चरकाचार्यस्य चरकसंहितानामकः सुप्रसिद्धः ग्रन्थः वर्तते ।

(2) चरकाचार्यः भारते औषधविज्ञानस्य प्रवर्तकः इति मन्यते ।

(3) मानवेन सम्यक् व्यवहारः करणीयः ।

4. वर्गसहितं अनुनासिकपदं लिखत ।

उदा. संजातः च वर्गः सञ्जातः

(1) परंतु (2) तदानीं तनम्

(3) संमिल्य (4) अंगम्

5. स्वभाषायाम् अनुवादं कुरुत ।

(1) आयुर्वेदस्य प्राचीनतमेषु विश्वविख्यातेषु च ग्रन्थेषु अस्य गणना भवति ।

(2) अत्र प्रायः सहस्रद्वयम् औषधयोगानां विस्तृतं व्याख्यानमस्ति ।

(3) निखिलमपि आयुर्वेदसाहित्यम् आचार्यचरकस्य उच्छिष्टमस्ति ।

(4) यः नरः हितस्य आहारस्य विहारस्य च सेवनं करोति सः रोगरहितो भवति ।

(5) यदा रोगः शरीरे प्रविष्टो भवति तदा औषधस्य आवश्यकता भवति ।

